

СТАНОЈЕ Р. ФИЛИПОВИЋ

СТЕВАН М. ЛУКОВИЋ
(1877 — 1902)

„Мало је песама у нашој поезији уопште у којима има толико чисте музике колико је има у Луковићевој „Јесењој кишној песми“ и оној другој, без наслова, која почиње стихом: „Мутан је, тужан био дан“. Тај чисто музички елеменат, очигледан и у његовим осталим песмама, нарочито је важан код Луковића и представља једну посебну карактеристику, и једну посебну вредност његову...

... Из свих песама његове мале књиге, чак и из оних слабијих, у којима се осећају невелика почетка и његови напори у борби са изразом и техником, остаје општи утисак да је Луковић био несумњив и леп, прави песнички таленат. Иако је сва његова поезија више или мање дескриптивна, ипак је пуна и непосредности и врло сугестивна. У своје описе природе он је уносио себе исто тако као да је певао о себи лично. И у тим описима осећа се збиља његова права личност, његова интимна природа, осећа се он, младић чији је сав живот још у сновима, нејасан, неразговоран, неуобличен.

... Стеван Луковић је био песник. А ако се води рачуна о разлици коју показују његови најранији стихови, после којих је заћутао, и они из збирке коју су, после његове смрти, издали његови другови, могло би се чак тврдити да је он био и леп и редак песнички таленат. Смрт га је омела да остави веће и значајније дело, али га није омела да утисне своје име у странице које говоре о историји наше поезије, и да остави две-три песме које ће остати као примерци беспрекорне музике нашег језика“ — написао је Живо Милићевић.¹

У часопису „Мисао“² Милићевић је написао:

„Ученик француских песника, и више ученик њихов но Војислављевог, Луковић има несумњиву заслугу да се за њима није повео ни слепо их подржавао. Он је код њих проширио круг својих песничких интересовања, он се од њих учио стиху и ритму. Можда му је, једном или два пута, нека Верленова песма послужила као подстицај за стварање, али када је већ дошао до њега, он је увек успео да остане оригиналан, свој, и нека веза ту — ако би је ко хтео тражити — остала би врло неразговетна и врло далека. Луковићева поезија, међутим, по тону који је уносила у нашу лирику и начину на који је тај тон донесен, није остала без утицаја на млађу песничку генерацију“.

I

Луковић је рођен у Чачку 27. децембра 1877. године. Ту је учио и основну школу. Његов отац Милоје, чиновник, рођен је у Бресници (руднички округ).³

Првих шест разреда гимназије завршио је у Трећој београдској гимназији од септембра 1888. до јуна 1894, а седми и осми разред у Првој београдској гимназији 1894/95. и 1895/96. школске године. Мало се зна о његовом школовању у Трећој гимназији, а нешто више о последњим годинама школовања. Из годишњих извештаја Прве београдске гимназије за 1894/95. и 1895/96. годину види се да је седми разред завршио са врло добрим успехом (из целог разреда два ученика завршили су са одличним, четворица са врло добрим) и да је од професорског савета награђен књигом за примерно владање и врло добро учење; да је у тој школи завршио школовање. Записана је одлука о зрелости: „Зрео с одликом“.

Луковић се истицао у Бачкој дружини „Нада“, која је, од свога оснивања 1869. године, неколико пута прекидала рад и по-

ново обнављала. О томе Скерлић каже: „Укинута опет 1887, „Нада“ је обновљена деведесетих година, и у том периоду у њој преовлађује чиста књижевност нарочито поезија, са малим рецидивом материјализма и социјализма. Од чланова „Наде“ света њих троје прешло у праву књижевност: Стеван Луковић, Петар Кочић и Божићар Николајевић...“⁴ И у споменици о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду истиче се да је Луковић припадао групи најактивнијих чланова „Наде“ и да се његове песме и песме Божићара Николајевића, читане на овим састанцима, одликују „лепим даром и поетским разумевањем“. (Живко Милићевић тврди да је Луковић у осмом разреду био и потпреседник ове ђачке дружине).⁵

Друштвени живот тада није био развијен. Ни спортски. Осим „Наде“ и ђачког оркестра у коме је учествовао само један део ученика, није било других ученичких активности у школи. Зато су се многи интересовали за политику:

„Обично је син био оно што му је био отац. Најактивнији је био наш рано умрли Јован Скерлић. У Дечанској улици у једном дућану било је уредништво недељног листа „Социјал-демократа“, ту је било наше зборно место где смо долазили на разговоре и помагали експедирање листа! Ту смо упознали и књиге Светозара Марковића и упознали Васу Пелагића, који нам (је) давао своје књиге. За све ово знали су наши професори, и ником није подало на памет да нам то замери а још мање да нас за то кажњава. Чак смо и у школи растурали лист „Социјал-демократу“.⁶

Уз свога друга и присног пријатеља Јована Скерлића, и Стеван Луковић почео је одлазити у редакцију „Социјал-демократа“ и све више прилазио напредном радничком покрету који је био тек у залету. Временом ће та активност бити све више осмишљена, интензивнија; свој интелектуални рад углавном је везао за овај покрет и у њему деловао.

Другог септембра 1896. године пријавио се за редовног студента Правног факултета, а идуће године уписао се на економско-правни одсек. Како истиче његов биограф Живко Милићевић, Луковић је правни факултет завршио са одличним успехом 1900. године: „Чак је 1898. добио светосавску награду за одлично израђени темат о прогресивној порези“.

Када је завршио студије, постао је практикант у Државном савету. Тек 1902. године, пред смрт — као што се види из деловног протокола Државног савета — постављен је за писара Др-

жавног савета. Изгледа да је као писар треће класе примио само једну редовну плату, затим и плату после смрти.

„Покојни Луковић је од 1896. до 1900. био један од најугледнијих чланова групе великошколаца социјалиста, у чије је име често узимао реч на јавним састанцима на Великој школи. У старом Социјалдемократу, поред некојих чланака, штампао је изврстан превод Веселог живота из књиге Виктора Иго; исто тако у „Радничким новинама“ имало је више његових прозних ствари, као и превода из словеначког песника Ашкерца. Наши другови ће се сетити оног његовог стручног, једног лепог социјалистичког предавања о порези које је зимус држао у Радничком друштву.

То је био један од најдаровитијих људи у младом нараштају, и са њим силазе у проб велике наде које су на њ полагане. Његов књижевни песнички рад растуран је по „Делу“, „Новој искри“ и „Звезди“, у рукопису је остао велики број песама, које ће његови најближи другови ускоро издати. Његови политички чланци, елегантно написани, који су у последње време излазили у „Дневном листу“ били су привукли општу пажњу на се.

На жалост, они су привукли и пажњу жалосних власника који данас даве Србију. Владин дневник, који је у пнусоби превршио негдашњи Српски завет, и ућуткао Мале новине, отпочео је нитковску и шпијунску хајку „противу чиновника који пишу за опозиционе листове“. „Слободоумна и толерантна“ радикалска влада није се стидела да пође трагом Владановић. Ударило се на наше пријатеље, и они су платили за верност својим политичким убеђењима. Наш друг др Јован Скерлић одјурен је са Велике школе и принуђен да да оставку, за Луковића је био спремљен указ да се отпусти из државне службе. Човечни министар Вујић упутио је Државном савету један свиреп и пнусан акт којим је тражио да се Луковић отпусти што је писао противу „постојећег поретка“. У исти мах када се расавало о његовом отпуштању, Луковић је пао у болест као громом погођен, и онда када је однет указ о његовом отпуштању у државну штампарију, слапана му је и посмртна листа. Такве ствари језовите, стидне, пнусне, ни Владан није радио; само хијене имају обичај да мрцваре мртве“ — писале су „Радничке новине“ 6. септембра 1902. године.

Умро је у напону снаге, када није напунио ни 25 година. Увек је био здрав, само се крајем августа почео да жали на болове у стомаку. Претпоследњег дана живота, 30. августа, дошао је, као и обично, на посао. Изненада му је позлило око осам часова, пао је

у својој канцеларији и одмах је однесен његовој кући. Умро је су-традан, 31. августа 1902. године.

Сахрањен је 1. септембра, у недељу. На сахрани су се окупили: родбина, другови, пријатељи и поштоваоци; дошли су представници Велике школе, Државног савета, београдске штампе, књижевници, редакција СКЗ, чланови радничког друштва и радничких синдиката. На гробу је говорио Скерлић и први истакао да је Луковић велики песнички таленат и да је, његовом смрћу, српска књижевност доста изгубила.

„Како да кажем збогом за навек човеку који ми је био више него друг и пријатељ, брат по духу и по срцу, човек са којим је цела моја младост везана, који је чинио саставни део мога живота! Како да се за навек опростим са човеком с којим сам растао, живот сневао и идеале стварао... Књижевност наша жељно је очекивала да јој даш све што смо ми тврдо веровали да си јој у стању дати. Са твојим великим талентом песничким, који смо знали само ми најближи твоји, ти си био позван да далеко, веома далеко идеш. Зашто да нестане та млада и силна душа која је трептала као зрак светлости, која је била одјек толиких осећања? Зашто да нас оставиш ти у кога је наша књижевна генерација толико полатала, који си био украс наш?“⁷ — истакао је, између осталог, Јован Скерлић.

Почетком јануара 1928. године, поводом двадесетпетогодишњице Луковићеве смрти, у дворани Новог универзитета одржано је комеморативно вече. Сала је била препуна. Дошли су академци, професори универзитета, књижевници и јавни радници, а галерију је запосела омладина. Том приликом прочитано је и писмо Јаше Продановића, председника Удружења књижевника, у коме је, по ред осталог, писао:

„Луковић је песник незадовољства, али не промког, борбеног и рушилачког, него поглавито тужног, меланхоличног и болног. Он у својој поезији има клонуо став сумњалице и готово очајника. Природа око њега обавијена је маглом, заогрнута сутоном и мраком, натопљена тешком јесењом маглом и кишом која продире до сржи у костима и леђима души“.⁸

II

Луковић је почео да пише песме веома млад, као ученик гимназије, сарађујући у „Нади“. Није много објављивао, а и то је било „прилично слабо и безначајно“. Те прве песме—како истиче

његов биограф Живко Милићевић — „нису показале још ништа нарочито што би их, било тоном, било техником, ако не изразито песничким осећањем, издвајало из поплаве лирских покушаја који су, узалудно подржавајући Војиславу Илићу, пунили у то доба књиге, листове и часописе. Чак, после тих првих неуведљивих, почетничких покушаја, Луковић је одједном заћутао“. Више ништа није објавио. Он је имао снажан осећај самокритике. Схватио је да се и књижевно стварање не може замислити без учења, сталног усавршавања. Зато је прилегао на изучавање француске књижевности, посебно Верлена и Придома, а истовремено је стварао. У томе је остао доследан и упоран. Није попустио чак ни пред ласкавим понудама. Није прихватио ни понуду Бодана Поповића да штампа неку од својих песама у значајном часопису „Српски књижевни гласник“. Тек после смрти, објављивањем невелике збирке песама, откривен је таленат Стевана Луковића.

За живота је сарађивао у радничком „Делу“, мостарској „Новој искри“ и опозиционој „Звезди“ Јанка Веселиновића. Колико је до сада утврђено, он је прву песму објавио у „Делу“ 1895. године као осамнаестогодишњи младић. То је националистичка песма „Са Косова“. У њој пева о пропадању старих споменика, које су векови уништили, о уништеној Самодрежи цркви, али остаје спомен „који наду пружа уништеној раји“:

„Ал' су тужни снови што их душа сања,
Тужни ли су звуци тога радовања!
Јер, гле, кад се пренеш—иста пустош ту је,
И кроз пуне краје коло одјекује,
Па раздире пруди, зледи ране старе.
Јер не диже с нова оне слабе жаре,
Кад се заман чека да час свети стигне,
Заман братска рука да га с нова дигне“.

Већ идуће године осећају се знатне измене у његовим схватањима. У „Делу“ је објавио две песме: „Слутња“ и „Дуни ветре“. Написана у Шаторњи крајем августа 1896. године после једне временске непогоде, његова „Слутња“ изражава страх деветнаестогодишњег младића у туђини, без својих, који брине о њима, плаши се да им се није нешто непријатно догодило. Он је, истовремено, и уплашен овом природном појавом; она у њему изазива разна осећања, и сумње, и страх:

„Страшно ли је самовати
изван својих, у даљини
Старх ледени свуд те прати,
Вазда слуги... Вазда брини!
Шта ли раде? Да л' су здрави?
Ил' и њима олуј прети?
Од куда страх прозничави?
Шта ли слуге снови клети?“

Међутим, у песми „Дуни ветре“ Луковић „показује своје тежње, борбеност и идејну оријентацију, зазивајући вјетар слободе да прочисти све што у друштвеној и политичкој стварности не ваља. Пјесма по декламаторском тону и дијалози указује на почетничтво свог аутора, али је уједно занимљив докуменат о ставу пјесника према крупним проблемима свога времена: („Дувај... ломи и обарај труле грађе доба стара. /Нек руине њине саме затрпају дела њина;/ Над њима ће ново доба да трајније зграде ствара./ Ускрснуће нови живот из тих пустих развалина“), да би све то кондензирао у стиху: „Дах слободе нек запоји полиштене слабе свуда“. Оваквих мотива и тонова не можемо наћи у касније објављеној збирци Луковићевих стихова“.⁹

Свој опозициони став према режиму Александра Обреновића Луковић је испољио преводом из „Казни“ Виктора Игоа. О томе Флегар каже: „Није случајно да је преводио управо пјесме В. Игоа у којима велики пјесник удара протестом и сатиром против Наполеона III и његове тиранске владавине. Иако је Игоова збирка изашла још 1853. у сасвим другом амбијенту, њен основни тон, којим слободоумни пјесник напада свако одузимање слободе, могло се врло добро примијенити и на прилике у ондашњој Србији“. (То су највероватније, одломци Иговог дела који су касније објављивани под насловом „Весели живот“ у периодичи: Ново време — 1903, Народни глас — 1907, Слобода — 1919, Прогрес — 1924).

За живота је објавио још само приказ збирке приповедака „Сјене љубави“ Јанка Лесковара у „Новој искри“ од 26. маја 1899. године. То је, у ствари, испољавање његових осећања југословенске узајамности.

Непосредно после смрти, 14. септембра 1902. године, „Радничке новине“ објавиле су његову песму „На први мај“ у којој се искрено одушевио „првомајском поворком, невеликом али достојанственом, пуном наде и поуздања“:¹⁰

„Будућност сјајна смеши се њима
Јер је и траже, трпе због ње.
Јер, данас друга по блату клима,
Њихова нога напретку гре.

Јер њина вера време пролеће
И бујом креће крвцу им сву,
Јер сумња плови наше столеће,
А с њиних уста: Напред се чу!“

Посмртно, у „Дневном листу“ од 5. априла 1904. године, штампана је његова необјављена љубавно-социјална песма без наслова:

„Зима ми . . . Дршћем у хладној соби,
Бадава мисао на тебе преје!
Страшна је студен, а давно што би
Пламена дало згорело све је . . .“

Изгорела су и њена писма у којима се клепа да би од пре-велике љубави „изгорела цела“. Узалуд мисли на њене „очице драге“ да би га затрејале мало, али ништа не може да загреје гладног „кога је живот гура са стола“:

„Не рошћем опет . . . Миран и хладан
Руке дубоко гурам у шпаге,
И док од зиме грчим се, гладан,
Мислим на твоје очице драге“.

Посмртно су објављене и две преведене песме. Без ознаке аутора и наслова, преведена с руског језика, штампана је у „Дневном листу“ од 28. марта 1904. године песма коју је превео у септембру 1899. То је сетна љубавна песма љубавника које је живот раставио; он је у љубави сагорео, очекује само смрт док она, „свежија од пролетњег цвета“, другога воли. Моли је да причека, гроб је близу, све ће се свршити брзо:

„Не говори: тужни су ми дани,
Боник да сам тамничар над тобом:
Ја пред собом имам гробак рани,
Ти љубавни загрљај пред собом“.

СТЕВАН М. ЛУКОВИЋ

И у песми „Буђење“ Сили Придама, која је објављена у „Српском књижевном гласнику“ од 1. јануара 1907. године, обрађен је љубавни мотив.

III

Тек после његове смрти, 1903. године, објављена је књига „Песме“ Стевана Луковића са краћим предговором. У њој је штампано 29 његових песама: „Ноћне арије“, „Сањам те“, „Јесење јутро“, „Драма у ноћи“, „У позни час дана“, ... „Мутан је, тужан био дан“, „Вече“, „Ох, није вече, за душним летом“, „У подне“, „Кроз мирну, сетну ноћ“, „Лов“, „А une jeune fille“, „Песма у сутон“, „Јесења кишна песма“, „Под сурим небом“, „Ох, врати се“, „13. јануара 1901“, „Још крајем неба“, „Ружом окићен крст“... „Суро небо ниско ћути“, „Цветала бресква јоште пољих грана“, „Волео сам видети вас“, „Често сам дуго, дуго само мислећи на те“, „За несталим сном“, „Ad acta“, „Хладан ветар мртво лишће носи“, „Сени“, „По каљавом друму кола тешко јуре“.

Исте песме, и исти редослед објавила је Српска књижевна заједница 1935. године у књизи „Песме“ Велимира Рајића и Стевана Луковића са предговором Живка Милићевића.

Касније, у разним антологијама, штампано је неколико његових песама, (Антологије Богдана Поповића и Зорана Милића). Заступљен је и у Српској књижевности у сто књига, у збирци „Песници“, I.

„... Он је, наиме, након првих објављених песама, убрзо увидео да то заправо и није поезија, да пјесник треба да учи и ради, како би својој песничкој сензибилности дао одговарајућу форму, која не би била неки калуп, гдје би могао смјестити своју интиму, него органски део свега онога што он у себи носи. Далеко од знатљивих погледа дао се на проучавање француских пјесника, поглавито Бодлера и Верлена, што је у осталом и највидљивије у његовој поезији. Несумњиво је да се Луковићево познавање француске поезије није ограничило само на споменућу двојицу пјесника, али ова двојица и њихова поетика најближи су нашем песнику, и тематски и тоном, а и занатски“.¹¹

За основу његова схватања, која је испољио у својим песмама, поуздано се може узети оно што је писао једном своме пријатељу, јер је ту веома јасно изразио сопствено стање и расуђивање:

„Болесно раздражен, несрећан у своме неодређеном положају, без ичега одређеног преда мном и око мене, без ичега јасног у магли кроз коју безвољно и апатично мичем, са страхом бројим часове и дане, завидим вама, вама на тврдом земљишту, вама на својој стази, на одређеном месту са кога јасно гледате и пут којим идете и мету којој хитате, и све за вама, и све око вас. И оно мало воље за рад и кретање што сам имао, убија овај неодређени положај и нејасни видик, јер не знам како ћу да пођем, шта да радим, јер очекујем, очекујем нешто, неку промену — један зрак!“¹²

Његови погледи одраз су времена у коме је живео и стварао. То је био прелаз између два века, време када је у Србији господарио апсолутистички режим последњег Обреновића. Напредна мисао је гушена, црна реакција је посподарила. То је било време „кад се погасише и листови књижевни и политички, кад кроз Србију затресе ваздух жандарски кундак и ропски ланци... кад не дадоше да ишта поштено штампамо“ — писао је Домановић поводом Јанкове смрти.¹³ Интелегентан и племенит, Луковић се није могао помирити с постојећим стањем, осећао је и сагледавао све његове негативности и настраности, али није видео перспективу и блиску промену тога стања. Иако је припадао напредном радничком покрету и учествовао у његовим акцијама, он није назирао јасан пут, јер је тај покрет био у своме зачетку, без јасно постављених циљева, неодређен, магловит, још увек у лутању.

Зато је Луковић — како је истакао Продановић — онако незадовољан и онолико тужан, усамљен, резигниран. Зато у његовој поезији има онолико туге, очајања, суморних тонова. У ствари, двојаци су фактори утицали на такво његово расположење, објективни и субјективни, како истиче Милорад Флегар у својој расправи о Луковићу. Објективне факторе чинио је корумпирани режим Обреновића са свим својим негативностима и оно мртво море које је прекрила жабокречина. У таквој средини живело се без идеала и циљева, безвољно улазило у живот и пролазило кроз њега, генерације су тавориле дане у апатији. Луковићев нараштај није имао „ни идеал националнога јединства и патриотске романтике, као што је било шездесетих година, ни осећање друштвене правде и смисао социјалног преображаја, као седамдесетих година, ни ону енергију и борбеност за ствар политичких слобода, као што је било осамдесетих година“ — истакао је Скерлић. Све је то нестало, људи су све више падали, срозавали се, гушили у блату, умртвљености. Уз то долази и онај стални и неминовни сукоб, „између јединке већ

развијене, већ богате, са вишим моралним и интелектуалним потребама, јединке која хоће да буде слободна и да живи пуним, интезивним животом, и средине полуисточњачке, оскудне, апатичне, суве, мртве, вулгарне до очајности, најбеднијег тмизања по земљи, средине у којој се све удружило да убије сваку вишу мисао и свако јаче осећање“ — истакао је, даље, Јован Скерлић.

Луковић се није могао помирити са том средином, јер је припадао групи младих људи „који су хтели да живе а не да живота-ре“. То је најбоље изразио у своме дневнику: „И ништа... ништа... ништа... То је оно што убија. Дајте ми буре, вртлоге живота. Моји су нерви јаки; моја је крв бујна; срце ми не уме полако да бије, мацга да пузи. Живота!“ Он је импулсиван, снажан, смео, не плаши се окршаја. Уосталом, он је то и потврдио у свакодневном животу, у пракси, у радничком покрету, али није било жељених резултата, није се усталасало мртво море, нема буре и вртлога, нема правог живота и зато долази до разочараности, чак и повлачења у себе, до раскорака између оног што јавно чини и оног што интимно преживљава. Он није клонуо, није се уплашио борбе, али није још видео конкретне резултате те делатности и зато, када се налазио у прилици да изрази најинтимнија осећања пишући песме, он испољава и горчину, и разочараност, чак и песимизам.

Не могу се пренебрегнути и други фактори који су утицали на такву његову оријентацију, а нарочито стање у тадашњој књижевности и токови њенога развоја. И генерацијски и својом поезијом, њеном садржином и формом, припадао је „прелазним“ песницима, оним који су снажним корацима закорачили у ново, али се још увек нису ослободили сатрог, још увек стварали под одређеним утицајима изразитих песника претходних генерација. Њему „у континуитету поезије на почетку XX вијека... припада истакнуто мјесто“, јер је „својим пјесмама унџо у српску литературу један нови, модернији сензибилитет и у том смислу представљао једног од зачетника српске модерне поезије“ — тврди Милорад Флетар.

„Све његове песме имају два до три основна мотива: јецање душе спутане за земљу, тмизање по прањини духа који хоће да прне у зрачне висине; оно особито осећање у сутон, у онај мистични час када се боље но икада чује дисање природе и када неко пантеистичко осећање прожимма сваку иоле финију душу; јесењи пејзаж, тако дубоко интиман и дирљиво речит, тужно огледало меланхоличних духова; најзад, неко тамно далеко предосећање смрти, тиха и

дискретна тежња за вечитим миром са оне стране проба“ — написао је Скерлић.

Природа, у ствари, доминира у његовој поезији. Скоро да нема песме у којој није бар дотакнут пејзаж. У описима се осећа доста снажан утицај Војислава Илића — тврди Флегар: „Поједини пејзажи створени су готово реалистичким маниром с многобројним карактеристичним детаљима, врло лијепо композираним у заокружену цјелину. У неким од тих слика досегао је умјетничку снагу свога великог претходника, али је у неким моментима ишао даље“. Но и он, као и Војислав Илић, не види распевану природу „која би означавала радост живота“; уколико има описа лепих поља и благих вечери, то је долазило само као контраст његовим расположењима. У њега је све суморно, тмурно, кишно, хладно, мртво, невесело... Њему природа служи да би, у ствари, изнио своја суморна осећања.

За читаво његово стваралаштво карактеристична је песма „Ноћне арије“; она је, истовремено, и исповедна, и програмска; он пева о инспирацији која долази и мимо његове воље, у њој се налази „централни мотив његове поезије“:

„Не пева срце што му је до песме,
Радосно што је воли.
Кад страшној мисли крила пустит' не сме
И душу туга сколи.
Певаше тада арије старинске,
Поноћну храбри страву,
И слуша гласе и тужалке њинске,
Заборавља на јаву“.

Тако му дуге страшне ноћи протеку у миру, тако у самоћи песма помаже да ублажи тугу.

Слично осећање се изражава и у „Јесењој песми“; густа магла притиска долину, а Озрен се као авет кроз маглу потајно диже:

„Познајем те добро, магловити дане,
Што и јутрос мојим сапутником поста,
Живот ми је тужни од младости ране
Теби налијк доста!

По твојој се магли лута к'о по њему
Као и он дави твоја рука мека,

СТЕВАН М. ЛУКОВИЋ

Мрак сте, студен, чама, блудња, а по свему
Смрт је — зима чека!

Да... ни зрачка једног иза твога дима!
Дошао си, јављаш да се зима креће...
Једва... Небо за све сажаљења има,
Мртви покој снеће!"

Он никада нема мира и спокоја, никада није потпуно задовољан. Њему ни мир у природи не доноси мир у души. И тада је његова душа сетна, жељна далеких простора сјајних „где светлост неба недостижно мами“, вечно шири крила своја:

„О, душо моја, сањалице сетна,
Куда би, куда иза магла они,
Низ равна поља, успавана, цветна,
Каква те чежња у незнано гони?“
(„Песма у сутон“)

Али, он је сит тога очајања. Његова душа је жељна топлих летњих дана. Тужан му је дан јесени ране, јер „тешка чама влажним зраком слива“. Жели да се разачнају ти мутни дани страшног бола празнога живота. Само да се живот врати па ма какав био:

„Живот врати... болова ил' среће,
Само живот да крвљу пролети,
Чамоћињом' отрованом веће
Без живота у јесењој сети.

Ох, врати се, топли летњи дане,
Давно прошли, врати ми се и нова!
Тужан ми је дан јесени ране!
Тужи, плаче, чами душа ова!...“

Луковић је био висок, леп мушкарац, млад и образован, тактичан и одмерен у друштву. Привлачио је пажњу жена, али о његовим љубавним везама и, вероватно, авантурама нема видљивих трагова. Зна се да је волео једну жену, али није оставио трага о

њеном имену, као што за живота није објављивао песме нити је потписивао уводне чланке у „Дневном листу“. Име те девојке нико није сазнао.¹⁴ Остао је траг само у неким његовим песмама.

Његова љубав је нежна, топла, без излива јаких страсти. Он сања вољену девојку у миру и самоћи, у сетној тишини, у далеком пољу цветном; држи је за руку белу и меку, док се она смеши на њега; али њене влажне очи у очи његове гледају док јој он љуби грло снажно и образе бледе. Али:

„Сањам те... сањам... Све је прошло,
Грли те тмина тавна,
Јесење мутно доба дошло
На цветна поља равна“
(„Сањам те“)

Он њу и даље сања, она се смеши на њега. Изнад гроба, у коме лежи несрећна љубав његова, само лишће шушти.

Ванчулна је, чак и мистична, његова љубав о којој мисли у мирној ноћи:

„Знам да си на ме мислила,
Тајнена мисли моћ
Здружила нас је далеке
Кроз мирну, сетну ноћ“.
(„Кроз мирну сетну ноћ“)

Суморно је небо, суморна је и љубав његова. Он позива своју драгу да наслони своју главу на уморне груди његове и чује како плаче несрећно срце његово, да кроз замагљена окна посматрају како жалосно киша сипи, слабачки ветар увело лишће носи и „мртви долазе нови дани“:

„То је потребна песма свем што је живо било;
И наше топле наде са њиме разасуше;
Ох, пригрли ме, љуби... Осећам у том маху
Како се боли наши сливају на дну душе.

Слабачко твоје тело дршће уза ме плашно,
Ти плачеш... Ти се бојиш, несрећни друже врли!

СТЕВАН М. ЛУКОВИЋ

Ох, плачем и ја љубећ' сузе ти лицем бледим,
Докле ме чврсто сухо ручица твоја грли“.

Међутим, његовој љубави није узвраћено. Мислио је да је немир болни с душе пао кад је вољену упознао, веровао је њеним речима, обожавао њену тугу, надао се да ће једном „мир жељни душа стећи“ и нови живот му зацветати у „Спокојству и у срећи“, али се јавила „одисконска варка стара“ и он се у своју љубав разочарао. („За несталим сном“).

Несебичан је у својој искреној љубави. Она од његовог верније срце наћи неће, али она нема разумевања за њега, скрхала му поуздање, разочарала све наде:

„У дому своме ватру гасим: жалостћу нек занемим.
Скршен и пао, ја се нећу дизати камом на те,
Заронићу се у жалости које ми хладно спреми
И проклињаћу слабост своју и молићу се за те.

И обгрлићу боле своје и игру нових дана
И волећу те, презирати, и с тобом бити довек —
Док очајања пустош хладна исише полагано
Несрећно јадно срце ово и клоне бедни човек...

Помени ове страшне дане у миру ком се крећеш,
Помени с тугом, сажалењем—не презири ме толи;
Наћи ћеш можда радост гдегде, ал' никад, никад нећеш
Искрену тако љубав да те и сада јоште воли“.

(„13 јануара 1901“)

По својој музикалности „Јесења китна песма“ спада међу најбоље Луковићеве песме — мисле сви они који су писали о њему. Ритам јој се тако понавља да ствара склад „песникових осећања и расположења са песничким изразом“ — тврди Глигорић.

„Тужно... Једнолик — дуг — и влажан
Јесењи дан се тмури;
Плаче без краја, болно плаче
Суморан бескрај сури; —
У мртви сутон што се хвата,
Једначи, јеца весма,

— По трулом лишћу, преко блата —
 Стара, болна и полагана,
 Убогих, мутних, штурних дана
 Јесења кишна песма“.

И — све у истом тону. Притискају успомене давне и садашњост претварају у чамотињу, а песма некадашње далеке среће — „поспана, болна и лагана“ — плаче у тој тами; и оно што је некада било лепо и светло утонуло је у сивило времена у коме песник пева. И — то се вечно понавља у животу. Све је тако црно да се ништа светло не види и не наслућује:

„И док за сеним' нада пали'
 Попребна бруји песма,
 Спомене бледе срећа храни,
 Последње своје варке брани,
 И вени, вени, весма!...“

Луковићеву песму без наслова Скерлић увршћује међу најбоље истакавши да ће она надживети песника и „остати у антологијама српске поезије“. Испевана лако, попут народних песама, садржином песма није истоветна са својом формом. У суштини, она је болан крик човека који не може да се помири са таквим почетком живота. Зар се један човек не може родити без смрти другог?

„Мутан је; тужан био дан,
 Мртва се јесен свали:
 Ох, даждило је, даждило
 Када се роди мали“.

Дочекало га је суморно небо и хладан ветар који је шуштао по увелом лишћу, а у недоглед се ширили „жалосна пустош рана“ док је под прозорима „практало злосутних јато врана.“

„Осмех га није дочек'о,
 Но суза — да га прати;
 Ни пољубац му не даде
 Његова мртва мати...“

Хладан ветар, мртво лишће — поред суморне јесени, кишна, облака и магли — обавезни су реквизити у његовим елетичним пес-

СТЕВАН М. ЛУКОВИЋ

мама. Употребио их је чак и за наслов — „Јесење песме“. Младић који није проживео ни пуне две и по деценије притиснут је тако суморним осећањима. Налази се у пролећу живота, а осећа као да је дошла позна јесен. Уместо топлог мајског сунца и распеване младости, он осећа како га непрестано шиба хладан ветар и како живот вене као, што је увенуло оно лишће. Све је тамно, безживотно:

„Мутна јесен... Ни неба, ни зрака...
Проређена ледна кишна роси;
Тужну дугу с оголелих крака
Хладан ветар мртво лишће носи“.

Од резигнације до очајања није далек пут. Узајамно су условљени. Смрт је неминован пратилац таквих осећања:

„Две се старке колевци наднеше,
Старац дршће. Дете врисну. — „Ко си?“ —
У соби је мјар и покој... Беше!...
Хладан ветар мртво лишће носи“.

У његовој души вече изазива елегично осећање. Место нежних речи и топлих осећања крај своје драганае, он се пита шта је живот и доноси суморан закључак да је живот без ичега што „срећну младост краси“. Нициему добром не може се надати у животу. Никаква нада не може да искрсне из мртвила дана; ни љубав, ни радост:

„Ништа... сем чежње очајничке твоје,
Упорства да се илузије бране,
Штоно их живот расипа куд које,
К'о влажни ветар лишће на све стране“.
(„Још крајем неба“)

Стварност је груба, сурова, оденута у сивило јесењих кишних дана. У свакодневном животу налази се најчешће на грубости, примитивизам, себичности, неразумевање, одбацивање. Зацарило је мртво море. Ни дашка ветра да га мало зањиха, јер су снаге прогреса и борбе још тако мале и нејаке да уздрмају учмали живот. Зато песнику нежних осећања не остаје ништа друго него да сања, да у машти својој призива једно ново време:

„Тада у сутон, изван тишме света,
 Душа се моја отвара и слива,
 И снови с'дижу као мирис цвета
 С вечери што се мирним пољем слива“.
 („У позни час дана“)

Разумљива је туга која је испољена у песми без наслова, написаној поводом смрти малог брата, млађег од три године, који је умро од дифтерије. То је још једна кап горчине која се накупила у његовој души:

„По каљавом друму тешка кола јуре,
 Немилосни возар ни застат' им не да;
 Покрај плашна света тужном гробљу журе,
 Са теретом лаким покојника бледа.

— — — — —
 А на кућном прагу испијена, бледа,
 Без даха, без суза јоште стоји мати,
 Укочено, немо за колима гледа
 И кроз сумрак тавни погледом их прати“.

Наслућивање блиске смрти јавља се у више његових песама, директно или кроз симболе, индиректно („Лов“, „Драма у ноћи“). Певао је и о звезданим просторствима („Ad astra“, и друге).

У читавом његовом опису на посебан начин издваја се песма „Драма у ноћи“. Испевана у духу народне поезије — иако и у тој преовлађују елегични тонови — она је, ипак, бодрија без оних суморних осећања, без оне таме у души, здравија, крепкија, истинитија, ближа животу. Он ту смрт доживљава, попут народног певача, као неминуност, нешто што је законито и природно, а не као резултат субјективних околности, друштвене условљености и сличних фактора који неминувано изазивају исувише тешка и суморна расположења. У основи провејавају народна веровања:

„Сјајни месец плавом ноћи броди,
 Сву ноћ тора очарана била —
 Иде соко, соколицу води,
 Благо мајци, златна су јој крила.

Ноћи! Ноћи! Шта то тужно јеца
 У час глуви кроз тишину твоју? —

Ветар шуми преко јела мрачних,
Врат' се, стара, у колебу овоју.

Ноћи! Ноћи! Тамо плаче неко!
Ја га чујем, уздишући моли: —
Иди, стара, отпочини с миром;
Поток јеца из кланаца голи'.

О, ал' мека месечина годи!
Сву ноћ коло чаробница вила. —
Иде соко, соколицу води,
Благо мајци, златна су јој крила!“

Прво издање његових песама — изузев запаженог осврта Јована Скерлића у „Српском књижевном гласнику“, који се ни данас не може заобићи, чији су многи судови необориви, постојани — није привукло пажњу текуће критике.

Међутим, друго издање — заједно са песмама Велимира Рајића — приказана је у неколико листова и часописа; у „Јавности“ од 14. децембра 1935, у „Хрватској ревији“ бр. 5 из 1936, у „Српском књижевном гласнику“ од 16. априла 1936, у „Прегледу“ од априла—маја 1936, у „Хришћанској мисли“ бр. 11—12 из 1937. и бр. 1—4 из 1938. године. Писали су, вероватно, још неки листови и часописи.

Први се осврнуо Коста Милутиновић и истакао да Рајић и Луковић спадају „у ону нашу предратну песничку генерацију која је нашој књижевности дала најбоље модерне песнике“, али због преране смрти „нису могли дати пуну меру свога песничког талента“.

„По темпераменту, они су изразити и потпуни лиричари, индивидуални и субјективни, склони интроспекцији, продубљивању и анализирању свога унутрашњег живота, само што је Луковић дискретнији, сав у наговештајима и наслуђивањима, више скептик него песимист, док је Рајић снажнији, непосреднији, дубљи, сав у медитацијама и контимпацијама, али потпун, интегрални песимист“ — тврди Милутиновић.

Међутим, другачије мисли Иво Козарчанин, познати хрватски прозни писац, који је истакао да у овој збирци преовлађују „декадентни угођаји јесени, кише, пропалих љубави и интимних субјективних болова“. Луковић је више песник од Рајића и он трага, ана-

лизира. Он се критички односи према својој поезији, зато једно време није објављивао учећи се за неким француским песницима.

Нема нових ставова у оценама Синише Кордића у приказима које је објавио у СКГ и „Хришћанској мисли“.

Слично је и са освртом Милоша Радојичића у „Хришћанској мисли“.

Пажњу, међутим, нешто више привлачи осврт Радмила Димитријевића у „Прегледу“, у коме је изразио познату истину да је поезија обојице песника суморна. Луковић је, каже, био „врло осетљив на све утиске споља, са великом чежњом ка вишем животу, меланхолик и незадовољик због оног сукоба између високих чежњи и узлета душе и грубога, суровога и ситничавог свакодневног живота“...

„Луковић је изразити песник младости, њених криза, тешких и судбоносних. Његова поезија је одиста психологија једне младости, и та је поезија утолико импресивнија уколико је душа била богатија и треперљивија, дата сва присно, меко и топло...“

Луковић је и даље изазивао интересовање књижевних критичара и историчара. Писали су о њему Милан Прол (СКГ, „Из предрапне Србије“), Миодраг Шијаковић у „Стварању“ 1952, Милорад Флегар у „Летопису Матице српске“ 1959, Велибор Глигорић („Сенке и снови“), Драгиша Витошевић („Српско песништво 1900—1914“), Милош Петровић („Читајући после Скерлића“), Ђорђе Поповић („Љубави српских песника“) и други.

Прол је, углавном, пренео предговор који је објавио у Луковићевим „Песмама“ 1903. године.

„... Смрт га је омела да остави веће и значајније дело, али га није омела да утисне своје име у странице које говоре о историји наше поезије, и да остави две-три песме које ће остати као примерци беспрекорне музике нашег језика“ — написао је Милићевић.

Милорад Флегар тврди да су друштвено-политичке прилике имале утицаја на формирање „тона поезије Стевана Луковића“, али не само то. Он је био веома осећајна и елегична природа, младић који је умео да се одушевљава и сањари, њему је поезија „отварала врата у један нови свијет“, он је писао песме „из истинске унутрашње потребе“. И зато му је поезија била „једна врста интимног дневника“. У њу је уносио сва своја узбуђења, немире и тежње. Она му је служила да побегне од стварности и он пева „елегичним тоном о болном треперењу осамљене и несхваћене душе, стално разапете између тмурног свакодневног живота и чежње за

ширим видцима“. Конкретан живот у Луковићевој поезији ретко се јавља, па „и то не у најбољим остварењима“. Садржина је условила и форму, зато је његова боја једнолична, углавном сива и црна. Када пева о својим патњама и немирима, онда је то „само јецај рањеног срца, а не крик протеста“; он није отишао даље од констатације, није устао у борбу против зла које га тако гуши. Он о љубави пева „само као о наслеђеном осјећају“ и она је „уствари више симбол чежње за једним сретним тренутком“ који је прошао или није ни постојао као стварни доживљај. Луковић није нов у избору мотива, та тематика већ је обрађивана у српској поезији, али је нов „у једном модернијем осећању доживљаја и нарочито у изразу“. У суштини он је оригинални песник. Изучавао је француске песнике, нарочито Бодлера и Верлена, примао од њих „онај занатски, артистички моменат, толико наглашен у симболизму“, али му они нису служили као тематски узор, није постао њихов подражавалац. Од Верлена се учио изразу, а од Бодлера изради структуре песме. И Витошевић се чешће освртао на поезију Стевана Луковића указујући на поједине теме или на одређене ставове песника.

Н А П О М Е Н Е

1. „Песме Велимира Рајића и Стевана Луковића“, Српска књижевна задруга, Београд, 1935, стр. 9 — 10.
2. Ж. Милићевић, „Стеван Луковић“, „Мисао“, Београд, јануар 1928.
3. Архив Србије, Велика школа, акт бр. 2034/1898.
4. Јован Скерлић, Споменица, „Наде“, Писци и књиге, III, Београд, 1955, стр. 475.
5. Ж. Милићевић, „Стеван Луковић и Велимир Рајић — Песме Велимира Рајића и Стевана Луковића“, СКЗ, Београд, 1935, стр. 4.
6. Др Милош Ђ. Поповић, „Нижа гимназија и њени ђаци пред крај XIX века“ и „Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије“, Београд, 1939, стр. 356.
7. „Песме Велимира Рајића и Стевана Луковића“, СКЗ, Београд, 1935, стр. 5 — 6.
8. „У славу песника Стевана Луковића“, „Политика“, Београд, 7. јануар 1928.
9. Милорад Флегар, „Песник Стеван Луковић“, „Летопис Матице српске“, Нови Сад, октобар 1959, стр. 224.
10. Драгиша Витошевић, „Српско песништво“, II, Београд, 1975, стр. 151.
11. М. Флегар, н. д, стр. 221.
12. Јован Скерлић, „Писци и књиге“, III, Београд, 1955, стр. 259.
13. С. Филиповић, „Јанко Веселиновић“, Београд, 1963.
14. Ђорђе Поповић, „Љубави српских писаца“, Ниш, 1975, стр. 177 — 181.